

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

No endorsement of AgEcon Search or its fundraising activities by the author(s) of the following work or their employer(s) is intended or implied.

**ANNALS OF THE POLISH ASSOCIATION
OF AGRICULTURAL AND AGRIBUSINESS ECONOMISTS**

ROCZNIKI NAUKOWE
STOWARZYSZENIA EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Received: 31.10.2024
Acceptance: 09.12.2024
Published: 16.12.2024

Annals PAAAE • 2024 • Vol. XXVI • No. (4)

JEL codes: Q1, Q15, Q56

DOI: 10.5604/01.3001.0054.8769

KAMILA MUSIAŁ¹

Instytut Zootechniki – Państwowy Instytut Badawczy w Krakowie, Polska

**GOSPODARSTWA SCHYŁKOWE I UPADAJĄCE JAKO
PRZYKŁAD PROCESÓW GOSPODARCZO-RECESYWNYCH
W OBSZARACH CENNYCH PRZYRODNICZO
WYŻYNY KRAKOWSKO-CZĘSTOCHOWSKIEJ**

Słowa kluczowe: procesy recesywne w rolnictwie, gospodarstwa retardacyjne i degresywne, podmioty schyłkowe, dezanimalizacja, obszary chronione

ABSTRAKT. Celem badań była ocena wybranych aspektów środowiskowych i organizacyjnych, a także ich stanu i przemian, które zachodzą w gospodarstwach, a więc i rolnictwie, na obszarze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Badania terenowe o charakterze ankietowym wykonano w 2023 roku. Przedstawione analizy obejmują stan zaawansowania wybranych aspektów procesu dezagraryzacji i dezanimalizacji na obszarze 44 gmin w województwach małopolskim i śląskim. Zastosowano podział na dwie tzw. makrokategorie, powstałe z połączenia odpowiednich kategorii: B-C (gospodarstwa retardacyjne) oraz C-D (degresywne), a uzyskane wyniki wskazują na przewagę podmiotów z grupy degresywnej (65%). Potwierdza to tezę, że na obszarze badań występują problemy przemian agrarnych i strukturalnych, rzutujące także na zjawiska o charakterze środowiskowym. Kluczowe dla prowadzonych badań są kwestie dotyczące zaawansowania procesu dezanimalizacji, a zatem porzucania chowu zwierząt. Ma to bezpośredni wpływ na zagospodarowanie i użytkowanie, a więc także na wykorzystanie potencjału produkcyjnego trwałych użytków zielonych (TUZ) oraz na zwiększenie różnorodności upraw. Udział gospodarstw utrzymujących bydło w analizowanych gminach wynosił jedynie od 3% do 7%. Można więc stwierdzić, że zjawisko to cechuje się znacznym stopniem zaawansowania w przeważającej liczbie gospodarstw.

¹ Corresponding author: kamila.musial@iz.edu.pl

WSTĘP

Stan i kondycja rolnictwa, a więc i poszczególnych gospodarstw, mogą być rozpatrywane wieloaspektowo, w tym także na poziomie makroekonomicznym, z wykorzystaniem danych statystycznych GUS. Uwzględnia się wówczas głównie strukturę użytkowania ziemi rolniczej oraz kierunki i intensywność prowadzonej produkcji, mierząc je za pomocą odpowiednich wskaźników i mierników produkcyjno-ekonomicznych [Ślusarz 2005, Wieliczko 2020]. Oceny typowo ekonomiczne danych gospodarstw z reguły prowadzone są przez instytucje naukowe podległe ministerstwu ds. rolnictwa, wybrane jednostki PAN i wyższe uczelnie. Poza zakresem typowo ekonomicznym, obejmują one także badania społeczne, w tym socjologiczne, które poszerzają perspektywę prowadzonych analiz. Umożliwia to pogłębienie i uzupełnienie wiedzy odnośnie obrazu rolnictwa, a także obszarów wiejskich, ze wskazaniem na różnorodność i złożoność toczących się w ich obrębie przemian środowiskowych [Poczta i Sadowski 2018]. Odnosząc się do poszczególnych gospodarstw, można zauważyć istnienie regionalnie dwóch podstawowych, a jednocześnie krańcowo różnych tendencji. W uproszczeniu określane są one jako procesy mające na celu tzw. akcelerację, a zatem przyspieszenie przemian, co zwykle oznacza ich rozwój i odwrotne tendencje. Ten drugi trend, nazywany retardacją, polega na wyhamowywaniu przemian strukturalnych i produkcyjnych, w tym ekstensyfikacji produkcji, aż do takiego ich ograniczenia, aby móc jedynie podtrzymać trwałość bytu gospodarstw, co można określić jako stan degresywny. Jest to w zasadzie zgodne ze stwierdzeniem, że gospodarka w sytuacji zaistnienia pewnych przesileń ekonomicznych może cechować się zmianami kierunku swojego przebiegu, przez co w zależności od panujących trendów, dochodzi do jej przyspieszenia lub wyhamowania [Siemiński 2015]. O ile jednak prorozwojowość gospodarstw oznacza ich przewidywane trwanie w dłuższym okresie, o tyle przeciwstawne mu zjawisko tzw. schyłkowości, generuje pojawianie kolejnych znaków zapytania. Odnoszą się one do perspektyw stojących przed takimi podmiotami, jak i do całej otaczającej je rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Takie procesy recesywne mogą podlegać nasileniu z powodu rozdrobnienia ziemi i ze skrajnej ekstensyfikacji jej użytkowania [W. Musiał i K. Musiał 2017]. Dotyczą one sposobów zagospodarowania ziemi rolnej i jej ewentualnej deproduktywizacji, a zjawisko schyłkowości, w porównaniu do trwania i rozwoju gospodarstw, może stanowić istotny wyjściowy etap dla obserwacji procesów dezagraryzacji i deanimalizacji oraz ich wpływu na zrównoważony rozwój przestrzenny danego obszaru.

W tym kontekście odrolnienie, jako wyraz złożonych procesów przeobrażeń obserwowanych w rolnictwie i na obszarach wiejskich, jest ważnym aspektem w badaniu ich wielowektorowych przemian społeczno-gospodarczych [Nasalski 2005, Musiał 2017]. Dlatego istnieje uzasadniona potrzeba zwiększenia zainteresowania takimi terenami przez różne instytucje państwa, zwłaszcza jeśli jednocześnie obejmują one obszary znajdujące

się pod ochroną. Tak jest w przypadku Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, stanowiącej geograficzny makroregion, zlokalizowany w południowej części Polski. Obszar ten według Jerzego Kondrackiego [2009], stanowi płytę wapieni górnajurajskich, wznoszących się od około 300 m n.p.m. w części północno-wschodniej, do około 450 m n.p.m. na jej południowych krańcach. Z racji swojej krajobrazowej i przyrodniczej różnorodności rejon ten obfituje w różnego typu obszarowe formy ochrony przyrody [Waszkiewicz 2005].

Według danych za 2024 rok pochodzących z Regionalnych Dyrekcji Ochrony Środowiska w Katowicach i w Krakowie, na terenie województw śląskiego i małopolskiego w obszarze zaliczanym do Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, znajdują się m.in.: parki krajobrazowe, obszary Natura 2000, rezerваты przyrody i obszary chronionego krajobrazu [GDOS 2024]. Obszarem chronionym o największym znaczeniu jest Park Krajobrazowy Orlich Gniazd (47 931 ha), zlokalizowany na terenie województw śląskiego i małopolskiego. Rozciąga się on praktycznie na całą Wyżynę Częstochowską i częściowo Wyżynę Olkuską, a w jego obrębie wyróżniane są także inne obszary chronione, jak Natura 2000 i liczne rezerваты przyrody.

Celem pracy jest ocena wybranych aspektów środowiskowych i organizacyjnych, a także ich stanu i przemian, które zachodzą w gospodarstwach, a więc i w rolnictwie obszaru Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej odnośnie zaawansowania przebiegu procesów recesywnych.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

W 2023 roku wykonano badania terenowe o charakterze ankietowym na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Objęto nimi 21 gmin w województwie małopolskim i 23 gminy na obszarze województwa śląskiego. Ogólna liczba przeprowadzonych ankiet wyniosła 175, czyli około 4 ankiety na daną gminę. Badania terenowe wykonano przez pracowników służby rolnej (MODR w Karniowicach i ŚODR w Częstochowie oraz śląskiej i małopolskiej izby rolniczej). Ponadto część badań ankietowych, w tym pilotażowych i właściwych wykonano osobiście. Odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie udzielili pracownicy terenowi ODR i aktywni lokalni izb rolniczych, dobrze znający realia gmin znajdujących się w obszarze analizy. Respondentami, a w tym przypadku jednocześnie ekspertami lokalnymi, były osoby o różnym profilu zawodowym i aktywności w środowisku zamieszkania. Byli to członkowie i przedstawiciele struktur lokalnych izb rolniczych, w tym pracownicy urzędów gmin, czynni rolnicy i pracownicy instytucji okołorolniczych.

W celu zbadania stanu rozwoju rolnictwa danej gminy, zwłaszcza w zakresie obserwacji dotyczących kondycji i perspektyw rozwoju gospodarstw rolnych, w ankiecie sformułowano pytania półotwarte, mające pomóc zaklasyfikować konkretne

podmioty rolne do danej grupy analitycznej. Obserwacja skupiła się na wyodrębnieniu wszystkich czterech kategorii gospodarstw pod względem stopnia ich rozwoju. Jednak kategorię opisującą gospodarstwa rozwojowe (A), tzw. akceleracyjne, przedstawiono jedynie w celu porównania ich ogólnego udziału względem podmiotów cechujących się różnym nasileniem procesów recesywnych. Do tej drugiej grupy zaklasyfikowano pozostałe trzy kategorie gospodarstw (B, C i D). Tendencje o charakterze retardacyjnym zilustrowano przez scalone ze sobą grupy B-C, charakteryzujące gospodarstwa potencjalnie rozwojowe oraz nierozwojowe. Z kolei połączenie grup C-D pozwoliło stworzyć makrokategorię określającą wzmocnienie degresywnego, a zatem schyłkowego trendu w gospodarstwach. Tendencja taka charakteryzowana jest przez dominację podmiotów, co prawda podtrzymujących jeszcze produkcję, lecz przy braku inwestycji i produkcji tylko częściowo przeznaczonych na rynek, prowadzonej przy stosowaniu niewielkich nakładów. Zbiór ten skupia także gospodarstwa, które wskazują na podmioty mające skumulowane cechy świadczące o ich schyłkowości, a zatem degradacji produkcyjno-ekonomicznej.

WYNIKI I DYSKUSJA

Ekspertami lokalnymi były osoby w wieku średnio 50,5 lat, w tym respondenci z województwa małopolskiego mieli średnio 52 lata, natomiast z województwa śląskiego 49 lat. Były to zatem osoby, które z racji wieku mogły mieć dobre rozeznanie o stanie rolnictwa danej gminy. Wśród wszystkich respondentów tylko 1,4% stanowiły zarówno osoby poniżej 30., jak i powyżej 70. roku życia. W próbie badanych w obydwu województwach przeważali mężczyźni, stanowiąc w województwie śląskim 50,7% respondentów, natomiast w województwie małopolskim 67,0% (tabela 1). Jak wynika z danych, ze względu na uwarunkowania zawodowe respondentów, średnio 55,8% badanych to osoby z wykształceniem wyższym, natomiast 22,5% ze średnim.

Tabela 1. Podstawowa identyfikacja respondentów – metryczka ankiety

Gminy	Liczba respondentów (n = 175)	Średni wiek [lata]	Udział kobiet [%]	Wykształcenie respondentów [%]		Udział rolników [%]	Udział gospodarstw o powierzchni		
				wyższe	średnie		< 5 ha	5-20 ha	> 20 ha
Małopolskie	85	52	33,0	60,9	26,1	79,0	11,0	71,6	17,4
Śląskie	90	49	49,3	50,6	18,9	91,2	13,2	62,6	24,2
Średnia	–	50,5	41,2	55,8	22,5	85,1	12,1	67,1	20,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych wykonanych w 2023 roku

W województwie małopolskim udział ten wynosił odpowiednio 60,9% i 26,1%, natomiast w śląskim – 50,6% i 18,9%. Pomimo że w populacji respondentów przeważali pracownicy służby rolnej i urzędów gmin, to znaczna ich część prowadziła także własne gospodarstwa rolne. Aż 85,1% respondentów określiło swój zawód jako „rolnik” lub też tzw. rolnik dwuzawodowy. Udział ten w województwie śląskim wynosił 91,2%, natomiast w małopolskim 79%. Przeważająca część respondentów-rolników (67,1%) miała gospodarstwa rolne o powierzchni 5-20 ha, natomiast 12,1% do 5 ha. Jednak wśród tych osób relatywnie liczni byli także rolnicy-użytkownicy większych i dużych gospodarstw. W przewadze byli to respondenci reprezentujący izby rolnicze. Łącznie 16 rolników (9,2%) wykazało w ankiecie, że są użytkownikami gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha, a wśród nich 6 respondentów (3,8%) miało gospodarstwa o powierzchni powyżej 100 ha, przy tym w części tych gospodarstw przeważała ziemia dzierżawiona.

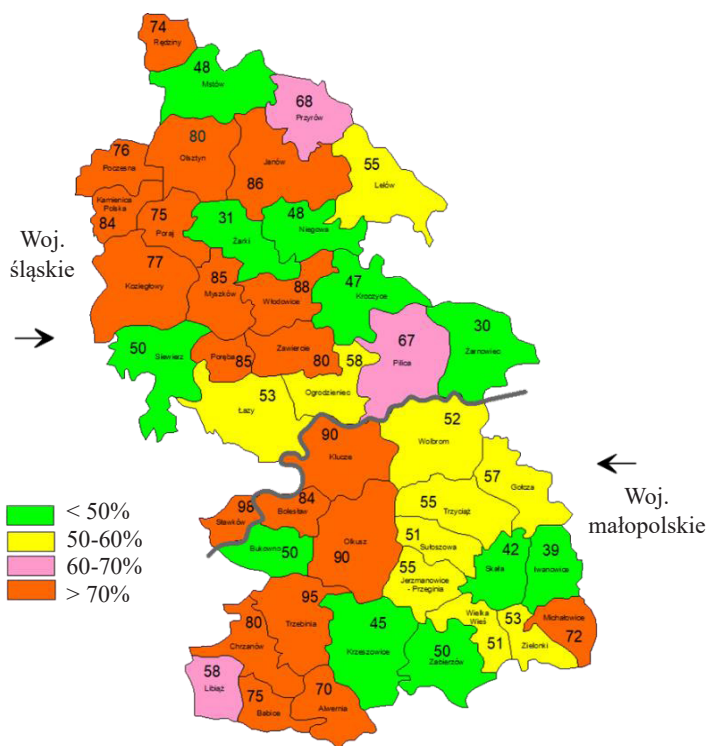
Wyodrębnienie i ocena udziału czterech grup gospodarstw ma kluczowe znaczenie dla rozważań dotyczących kształtowania się na poziomie lokalnym tzw. uwarunkowań strukturalnych i środowiskowych, na które bezpośredni wpływ ma właśnie trwanie lub upadek danych podmiotów rolnych [K. Musiał i W. Musiał 2020]. W analizowanych gminach z obszaru Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej udział podmiotów schyłkowych (D), które wycofują się z prowadzenia produkcji rolniczej był około dwukrotnie wyższy niż gospodarstw rozwojowych (A) i wynosił kolejno: 25% dla województwa małopolskiego i 30% dla śląskiego (tabela 2). Ponadto udział, a zatem także i liczba gospodarstw wykazujących cechy rozwoju (B), był niemal dwukrotnie niższy niż w przypadku gospodarstw nierozwojowych (C), które stanowiły średnio 37,5% dla całego rejonu badań.

Tabela 2. Udział kategorii gospodarstw w aspekcie stanu i perspektyw rozwoju (2023 rok)

Gminy w województwie	Udział gospodarstw o kategorii [%]			
	rozwojowe	potencjalnie rozwojowe	nierozwojowe	schyłkowe
	A	B	C	D
Małopolskie	15,0	23,0	37,0	25,0
Śląskie	13,0	19,0	38,0	30,0
Średnia	14,0	21,0	37,5	27,5
Makrokategorie gospodarstw				
A-B – akceleracyjne	35%		–	–
B-C – retardacyjne	–	58,5%		–
C-D – degresywne	–	–	65%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych wykonanych w 2023 roku

W prowadzonej analizie istotne miejsce zajmują gospodarstwa określane jako tzw. nierozwojowe i schyłkowe, łącznie zaklasyfikowane jako degresywne, a w praktyce znajdujące się na różnym poziomie upadku produkcyjnego. Przy zastosowaniu podziału na dwie tzw. makrokategorie, jako grupy B-C i C-D, widoczna była przewaga podmiotów degresywnych, których udział wynosił 65%. Grupa tych gospodarstw wykazuje także znaczące zróżnicowanie przestrzenne w obrębie poszczególnych gmin objętych badaniami (rysunek 1). Najwyższy udział tego typu podmiotów wskazano dla województwa śląskiego w gminach: Sławków (98%), Włodowice (88%), Janów (86%), Myszków i Poręba (85%). W obszarze województwa małopolskiego procesy degresywne dominowały w gminach Trzebinia (95%), Olkusz i Klucze (po 90%) oraz Chrzanów (80%). Z kolei najniższy udział gospodarstw tej kategorii odnotowano w województwie śląskim w gminach Żarnowiec (30%) i Żarki (31%), natomiast w województwie małopolskim były to gminy Iwanowice (39%) i Skała (42%). Potwierdza to tezę, że na obszarze badań występują, a nawet nasilają się problemy przemian agrarnych i strukturalnych, które będą w coraz większym stopniu rzutować także na różne zjawiska o charakterze ekologicznym.

Rysunek 1. Udział gospodarstw degresywnych (C-D) według szacunku respondentów (wartość wyszacowania uśredniona z zaokrągleniem do pełnych liczb)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych wykonanych w 2023 roku

Szczegółowa analiza gmin z Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej daje obraz perspektyw rozwoju gospodarstw znajdujących się na tym obszarze. Są one warunkowane wielowarstwowo i można je w sposób logiczny wiązać z waloryzacją rolniczej przestrzeni produkcyjnej, a zwłaszcza z jakością gleb. Ważnym uwarunkowaniem dla możliwości rozwoju gospodarstw jest także wyjściowa struktura agrarna, w tym rozdrobnienie gospodarstw i działek rolnych. Istotne są również różnorodne aspekty natury ekologicznej, obrazowane przez bliskość obszarów chronionych i wynikające z tego liczne ograniczenia dla prowadzenia produkcji rolnej. Dla takiego kierunku przemian w rolnictwie na pewno nie bez znaczenia jest także bliskość dużych aglomeracji miejskich, tzn. śląskiej i krakowskiej, co daje szerokie możliwości zatrudnienia poza rolnictwem.

Dla prowadzonych badań szczególnie istotne było zidentyfikowanie natężenia dezagraryzacji lub też zagrożenia tym procesem, przez określenie udziału w poszczególnych gminach gospodarstw ocenionych przez respondentów jako schyłkowe. Stanowią one swoisty katalizator przemian strukturalnych i agrarnych oraz identyfikują te gminy, które są najbardziej zagrożone procesami recesywnymi w rolnictwie. To właśnie w gminach, w których ten udział jest wysoki (60-70%) lub bardzo wysoki (> 70%), można się spodziewać występowania nasilonego procesu porzucania rolniczego użytkowania ziemi, zwłaszcza trwałych użytków zielonych (TUZ) lub też użytkowania jej jedynie w sposób skrajnie ekstensywny. Jednak problem taki może być znacząco łagodzony przez dzierżawę ziemi, głównie sąsiedzką lub przez jej sprzedaż.

Kolejną grupę analityczną stanowiły gospodarstwa o charakterze retardacyjnym. Znajdują się one niejako na rozdrożu, przyjmując „postawę wyczekującą”. Odbywa się to na drodze obserwacji rezultatów decyzji podejmowanych przez ich właścicieli w zakresie przebiegu często biegunowo różniących się przedsięwzięć organizacyjnych, które będą mieć wpływ na ich przyszłość. Zwykle dotyczy to rozwoju ich potencjału produkcyjnego, któremu przeciwstawiany jest upadek, a zatem całkowita rezygnacja z prowadzenia produkcji rolnej. Tak ujmowana makrokategoria stanowiła 58,5% analizowanych podmiotów, przy tym dominowały w nich gospodarstwa określone jako nierozwojowe (37,5%). Dla tzw. gospodarstw retardacyjnych także obserwowano znaczne zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi gminami (rysunek 2). Na obszarze województwa małopolskiego procesy takie dominowały w gminach Bolesław (58%), Alwernia (48%) i Olkusz (45%). Natomiast w województwie śląskim gminy, dla których wskazano najwyższy stopień natężenia procesów retardacyjnych, to Sławków i Myszków (po 70%) oraz Janów (61%). Z perspektywy polityki rolnej, ale także z uwagi na ich wagę środowiskową, tę grupę podmiotów można określić jako jednocześnie gospodarstwa „obaw i nadziei”. To właśnie na nich w swoisty sposób testowana jest skuteczność działania wspólnej polityki rolnej, w aspekcie specyficznego wspierania drobnych gospodarstw rodzinnych, w tym wsparcia o charakterze rolnośrodowiskowym [Durán i in. 2022]. Zmiany w strukturze tych dwóch

gmin, może budzić niepokój także u przyrodników. Co znamienne, także w wielu innych regionach Europy obserwowane są podobne procesy zaniku chowu inwentarza, co skutkuje brakiem tradycyjnie rozumianego wypasu [Loos i in. 2015, Gigante i in. 2024]. A właśnie głównym atutem gospodarstw o małej intensywności są praktyki ekstensywnego wypasu, który ma wielkie znaczenia dla zachowania bioróżnorodności [Brunbjerg i in. 2016]. Ponieważ tego typu podmioty przeważają na badanym obszarze, można dostrzec tam niewykorzystany potencjał dla ochrony półnaturalnych zbiorowisk roślinnych. Co więcej, rozdrobnienie agrarne predysponuje gospodarstwa do prowadzenia zdywersyfikowanej produkcji, w tym utrzymania zwykle kilku sztuk bydła lub świń. Jednocześnie tak mała skala produkcji jest nieopłacalna i powodować będzie dalsze nasilenie się zjawiska porzucania chowu inwentarza. Z kolei sam proces dezanimalizacji będzie sprzyjać dalszym przemianom zbiorowisk roślinnych w postaci sukcesji wtórnej i dalszemu przesuwaniu się granicy rolno-leśnej.

Wstępna analiza i ocena procesów określanych jako dezanimalizacja potwierdza te niepokojące tendencje (tabela 3). Udział gospodarstw utrzymujących bydło w badanych gminach położonych w województwie małopolskim wynosił około 7%. Jeszcze mniej było gospodarstw, które prowadzą chów świń (około 4%), a to wydaje się być zjawiskiem stosunkowo nowym. Jednak wahania pomiędzy poszczególnymi gminami są dosyć duże. O wiele trudniej jest ocenić udział gospodarstw prowadzących chów owiec. Wskazania respondentów wahają się od całkowitego ich braku (0%), do 1-2% (2% wskazano tylko

Tabela 3. Wybrane charakterystyki procesu dezanimalizacji

Wyszczególnienie	Łącznie gminy województwa	
	małopolskiego	śląskiego
Udział gospodarstw utrzymujących bydło [%]	7	3
Udział gospodarstw prowadzących chów świń [%]	4	4
Udział gospodarstw prowadzących chów owiec [%]	0-1	0-1
Liczba stad krów powyżej 30 sztuk (średnio w gminie)	4	2
Liczba stad opasów powyżej 30 sztuk (średnio w gminie)	2	1
Liczba stad owiec powyżej 50 sztuk (średnio w gminie)	0-1	0
Udział gmin, w których prowadzony jest wypas przeżuwaczy	15	10
Liczba gmin, w których wskazano wolne Tuz z przeznaczeniem do wypasu	7	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych wykonanych w 2023 roku

dla dwóch gmin). Dla tej części obszaru badań, która znajduje się w województwie śląskim, według wskazań respondentów zaawansowanie procesu deanimalizacji jest jeszcze większe. Udział gospodarstw, które utrzymują bydło oszacowano na 3%, a świnie na 4%, natomiast chów owiec jest faktycznie w fazie wygaszania. Dlatego ważne jest, aby w rolnictwie wspierać podtrzymanie chowu przeżuwaczy, zwłaszcza w otoczeniu obszarów cennych przyrodniczo.

W opracowaniu przyjęto, że stada liczące po 30 sztuk krów lub bydła opasowego, mogą być uznane za takie, które kreują dochody i przychody w gospodarstwie uznane za satysfakcjonujące. Podmioty takie są lub też mogą być biorcami nieużytkowanych TUZ znajdujących się w ich bliskim sąsiedztwie. Jednak w obszarze prowadzonych badań takich gospodarstw zwierzęcych jest bardzo mało, w województwie śląskim liczba stad powyżej 30 sztuk krów średnio w gminie wynosiła 2, natomiast w województwie małopolskim 4. Jeszcze mniej jest gospodarstw, które są nastawione na produkcję bydła opasowego, odpowiednio 2 dla województwa małopolskiego i 1 dla śląskiego. Gminy na terenie województwa śląskiego, w których stwierdzono największą liczbę gospodarstw prowadzących chów stad większych niż 30 sztuk, to: Przyrów, Niegowa, Pilica, Lelów i Żarnowiec, a w województwie małopolskim były to Trzyciąż, Iwanowice i Gołcza.

Respondenci oszacowali, że tylko w około 15% analizowanych gmin położonych w województwie małopolskim prowadzony jest wypas przeżuwaczy na TUZ. W przypadku analizowanych gmin w województwie śląskim udział ten był jeszcze mniejszy i wynosił 10%. Pomimo że w obszarze badań obserwowano niedobór przeżuwaczy i znaczący udział gospodarstw degresywnych, to jednocześnie w badanych gminach brakuje większych, zwartych areałów porzuconych TUZ. Obszary takie zidentyfikowano jedynie w 7 gminach województwa małopolskiego i w 6 na terenie województwa śląskiego. Gminy te powinny być objęte pogłębioną analizą przyrodniczą i ekonomiczną. Jednak często występują tam mniejsze, rozdrobnione areały działek rolnych, które weszły już w fazę sukcesji roślinnych znajdujących się na różnych etapach.

PODSUMOWANIE

Procesy recesywne i upadłościowe występujące w rolnictwie, podobnie jak i w całej gospodarce nie są zjawiskami nowymi ani nieznanymi z punktu widzenia nauki. Szczególnie warte zainteresowania aspekty odnoszące się do rolnictwa wynikają z jego przyrodniczych uwarunkowań, a więc z różnorodnych skutków ekologicznych, które zachodzą w agroekosystemach o charakterze recesywnym lub z sytuacji porzucania produkcji rolnej. Ich znaczenie jest szczególnie duże na obszarach obfitujących w obszarowe formy ochrony przyrody, a zatem cechujących się wysokim wskaźnikiem bioróżnorodności i siedlisk przyrodniczych. Do takich obszarów z całą pewnością zaliczyć

można makroregion Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, w którym różnorodności geomorfologicznej całego terenu towarzyszy różnorodność ekosystemów półnaturalnych, jak i ujmowanych osobno agroekosystemów. Przyspieszenie przemian agrarnych i widoczne w rolnictwie procesy recesywne, w tym tzw. retardacja i zwłaszcza wzrost udziału gospodarstw degresywnych, może budzić uzasadniony niepokój odnośnie podtrzymania w tym terenie rolniczego użytkowania ziemi. Odnosi się to do zastanej w tym obszarze produkcji zwierzęcej i potrzeby zachowania zrównoważonego zagospodarowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Przeprowadzone analizy pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

- 1) na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej bogatej w obszary chronione obserwuje się postępujący regres, zwłaszcza drobnych gospodarstw rolnych, z których jedynie około 14% określanych jest jako rozwojowe;
- 2) dominującą makrokategorię podmiotów rolnych stanowią tzw. gospodarstwa degresywne, o łącznym udziale wynoszącym 65%;
- 3) gospodarstwa retardacyjne, czyli oczekujące na zmiany w polityce rolnej stanowią łącznie 58,5% i mogą one jednocześnie stać się potencjalnym "dawcą" ziemi rolnej dla podmiotów o cechach rozwoju;
- 4) w całym obszarze badań zaobserwowano silnie zaawansowaną deanimalizację – stan taki jest problematyczny ze względów produkcyjno-ekonomicznych, ale także z powodu zagrożeń dla półnaturalnych ekosystemów.

BIBLIOGRAFIA

- Brunbjerg Ane Kristine, Jesper Bladt, Martin Brink, Jesper Fredshavn, Peter Mikkelsen, et al. 2016. Development and implementation of a high nature value (HNV) farming indicator for Denmark. *Ecological Indicators* 61 (2): 274-281.
- Durán América Paz, Matt Smith, Becky Trippier, Karina Godoy, Michel Parra, et al. 2022. Implementing ecosystem service assessments within agribusiness: Challenges and proposed solutions. *Journal of Applied Ecology* 59 (10): 2468-2475. DOI: 10.1111/1365-2664.14250.
- GDOS (Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Regional Directors for Environmental Protection). 2024. *Formy ochrony przyrody* (Forms of nature conservation), <https://www.gdos.gov.pl/formy-ochrony-przyrody>, access 10.09.2024.
- Gigante Daniela, Simone Angelucci, Federica Bonini, Federico Caruso, Valter di Cecco, et al. 2024. Seminatural grasslands: An emblematic challenge for nature conservation in protected areas. *Land* 13 (23): 386. DOI: 10.3390/land13030386.
- Kondracki Jerzy. 2009. *Geografia regionalna Polski* (Regional geography of Poland). Warszawa: PWN.

- Loos Jacqueline, Pavel Dan Turtureanu, Henrik von Wehrden, Jan Hanspach, Ine Dorresteijn, et al. 2015. Plant diversity in a changing agricultural landscape mosaic in Southern Transylvania (Romania). *Agriculture, Ecosystems and Environment* 199: 350-357. DOI: 10.1016/j.agee.2014.10.013.
- Musiał Kamila, Wiesław Musiał. 2020. *Dezagraryzacja i deanimalizacja na obszarach chronionych województwa świętokrzyskiego – aspekty przyrodnicze, ekonomiczne i instytucjonalne* (Deagrarianisation and deanimalisation in conservation areas in the Świętokrzyskie Region – environmental, economic and institutional aspects). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego.
- Musiał Wiesław. 2017. Problemy rolnictwa i drobnych gospodarstw w polskich Karpatach wczoraj i dziś: Reminiscencja broszury dla włościan podhalańskich z 1913 r. (Problems of the agriculture in the Polish Carpathians, yesterday and today – Revisiting a 1913 brochure for the peasants of Podhale). *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* 3: 97-108.
- Musiał Wiesław, Kamila Musiał. 2017. Następstwa dezagraryzacji w sferze produkcyjnej ekologicznej na przykładzie wybranych powiatów województwa podkarpackiego (Consequences of deagrarianisation process in production and ecological sphere in selected districts of Podkarpackie Voivodeship). *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* XIX (5): 149-157.
- Musiał Wiesław, Kamila Musiał. 2019. Deanimalisation processes in the Polish Carpathians – production, economic and ecological aspects. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agrobusiness Economists* XXI (4): 331-340.
- Nasalski Zbigniew. 2005. Dezagraryzacja obszarów wiejskich i jej skutki społeczno-ekonomiczne na Warmii i Mazurach (Deagrarianization of rural areas and its socio-economic consequences in Warmia and Mazury). *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* VII (7): 216-220.
- Poczta Walenty, Arkadiusz Sadowski. 2018. Bezpieczeństwo żywnościowe i oddziaływanie środowiskowe rolnictwa w europejskich krajach transformacji ustrojowej (Food security and environmental impact of agriculture in the European transition economies). *Więś i Rolnictwo* 2 (179): 133-150. DOI: 10.53098/wir022018/07.
- Siemiński Paweł. 2015. Sytuacja ekonomiczna a kierunki rozwoju małych gospodarstw rolnych (The economic situation and development trends of small farms). *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* XVII (6): 247-252.
- Ślusarz Grzegorz. 2005. *Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożeń marginalizacją: na przykładzie woj. podkarpackiego*. Monografie i Opracowania nr 1 (Socio-economic study of rural areas development factors, under the threat of marginalisation: on the example of Podkarpackie Voivodeship. Monographs and Studies No. 1). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Waszkiewicz Mariusz. 2005. Jura Krakowska – przyroda i jej zagrożenia (Kraków Upland – nature and its threats). *Dzikie Życie* 4 (130): 133-134.
- Wieliczko Barbara. 2020. Suitability of complexity economics for long-term agricultural policy making. *Problems of Agricultural Economics* 3 (364): 18-30.

DECLINING FARMS AS AN EXAMPLE OF RECESIVE PROCESSES
IN ECONOMY OF NATURALLY VALUABLE AREAS
OF THE KRAKOW-CZĘSTOCHOWA UPLAND

Key words: recessive processes in agriculture, retarding and degressive farms,
farms in decline, deanimalisation, protected areas

ABSTRACT. The aim of the work is to assess selected environmental and organizational aspects, as well as the level of changes occurring in farms, and therefore in agriculture in the Kraków-Częstochowa Upland. The survey-based research was carried out in 2023. The paper presents state of advancement of selected aspects of the deagrarianisation and deanimalisation processes in the area of 44 communes in the Lesser Poland and Silesian voivodeships. When dividing into two so-called macro-categories, as groups B-C (retarding farms) and C-D (degressive farms), the results indicate predominance of entities from the latter group (65%). This confirms the thesis that in research area there are problems of agrarian and structural changes, which also affect the environment. Especially crucial for the research are issues related to the advancement of deanimalisation process, which is an abandonment of animal husbandry. It has a direct influence on development and use of production potential of permanent grasslands and also diversity of crops. The share of farms keeping cattle in all analyzed communes is only approximately 3-7%. It can therefore be concluded that this phenomenon is highly advanced in the majority of farms.

AUTHOR

KAMILA MUSIAŁ, PHD

ORCID: 0000-0002-6713-341X

National Research Institute of Animal Production
Department of Production Systems and Environment, Poland
e-mail: kamila.musial@iz.edu.pl

Proposed citation of the article:

Musiał Kamila. 2024. Gospodarstwa schyłkowe i upadające jako przykład procesów gospodarczo-recesywnych w obszarach cennych przyrodniczo Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. *Annals PAAAE* XXVI (4): 176-188.